

EMİR KEBİR'İN (MİRZA TÂKİ HAN) KAÇARLAR DÖNEMİNDE İRAN'DAKİ YENİLEŞME HAREKETLERİNE KATKILARI

GAMZE İME¹

Özet

İran'da batı tarzı reform hareketleri, Kaçar Hanedanlığı'nın hüküm sürdüğü dönemde (1795-1925) başladı. Tıpkı Osmanlı Devleti'nde yapıldığı gibi İran'daki bu reform süreci de önce askerî reformlar şeklinde, sonra farklı alanlara yayılarak kendini gösterdi. İran'da görülen bu reform hareketleri 19. yüzyılın bu devlet için önemli bir zaman dilimi olduğunu ortaya koyar. İran'da modern anlamda reform hareketlerinin başladığı dönem, Kaçar Devleti döneminin dördüncü hükümdarı Nasıreddin Şah'ın (1848-1896) sadrazamı Mirza Tâki Han'ın diğer adıyla Emir Kebir'in sadaret yıllarına (1848-1851) denk gelmektedir. Nasıreddin Şah, tahta çıktıktan sonra onu sadrazam olarak tayin etmiş ve kendisine "emir-i kebir" ve "atabeg-i 'azam" unvanlarını verdi. Nasıreddin Şah'ın hocası ve aynı zamanda ilk sadrazamı olan Mirza Tâki Han, bahsi geçen dönemde İran'daki reform hareketlerinde ön plana çıkarak bu hususta önemli çalışmalar yaptı. Mirzâ Tâki, askerî, hukuk, eğitim, kültür, ekonomi, sağlık, idarî olmak üzere birçok alanda geniş çaplı bir reform hareketi başlattı. Bu çalışmada Kaçar Devleti döneminin önemli devlet adamlarından Emir Kebir'in İran'daki yenileşme hareketleri sürecine katkıları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İran, Yenileşme, Emir Kebir, Kaçar Devleti, Nasıreddin Şah.

THE CONTRIBUTION OF EMİR KEBİR (MİRZA TÂKİ HAN) TO THE INNOVATION MOVEMENTS IN İRAN DURING THE PERIOD OF KAÇAR STATE

Abstract

Western style reform movements in Iran started during the reign of Qajar Dynasty (1795-1925). Just as it was done in the Ottoman Empire, this

---

¹ Doktora Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı,
ORCID: 0000-0001-9943-085X, gamzeimee@gmail.com

reform process in Iran showed itself first in the form of military reforms and then spreading to different areas. These reform movements seen in Iran reveal that the 19th century was an important time period for this state. The period when reform movements began in Iran in the modern sense corresponds to the grand vizier of the fourth ruler of the Qajar State, Nasireddin Shah (1848-1896), Mîrza Tâki Khan, also known as Emir Kebir (1848-1851). After his ascension to the throne, Nasireddin Shah appointed him as the grand vizier and gave him the titles of "emir-i kebir" and "atabeg-i a'zam". Mîrza Tâki Han, who was the teacher of Nasireddin Shah and was also his first grand vizier, came to the forefront in the reform movements in Iran during the aforementioned period and made important studies on this issue. Mîrzâ Tâki, initiated wide-ranging reform movements in many fields including military, law, education, culture, economy, health, administration. In this study, the contributions of Emir Kebir, one of the important statesmen of the Qajar State, to the process of innovation in Iran will be discussed.

Keywords: Iran, Innovation, Emir Kebir, Qajar State, Nasireddin Shah.

Giriş

İran modernleşme sürecinde önemli yeri olan reform hareketleri, 19. yüzyılda batılılaşma hareketleri olarak ortaya çıktı. Yani meşrutiyete doğru gidiş sürecinde ülkenin içine düştüğü siyasi ve iktisadi zayıflıktan kurtulma çabası batıdaki gelişmeleri ve yenilikleri İran'da da uygulama anlayışı olarak şekil aldı. Bu dönemde İran, bir taraftan giderek güç kaybetti ve topraklarının bir bölümünü batılı güçlere terk etmek zorunda kaldı. Diğer taraftan da batılı siyasi kavramlar ve kurumlarla tanışmaya başladı. İşte bu şartlar altında, İran'ın içinde bulunduğu olumsuz koşullardan kurtulması için başlatılan reform süreci, devletin modern dünyaya ayak uydurması ve geri kalmışlıktan kurtulması adına olumlu sonuçlar doğurdu.

İran'da modernleşme hareketleri Kaçar Devleti Dönemi'nde başladı. Bu süreç, ilk kez etraflı bir akım olarak Abbas Mirza'nın (1789-1833) Tebriz ordusunda yaptığı düzenlemelerle ortaya çıktı. Emir Kebir, Abbas Mirza'nın Azerbaycan bölgesinde başlattığı reformları devam ettirdi. Yenileşme taraftarları, bu reformlar gerçekleştirilmeden önce iki farklı ülkenin reform sürecin-

den etkilenmişlerdi. Bunlar, Rusya'da yürütülen siyasi ve toplumsal reformlar ile Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda yaptığı reformlardır.¹

Şehzade Abbas Mirza, eğitim ve kültür alanlarında bazı ıslahatlar gerçekleştirdi. Bu ıslahatlar, büyük oranda batıdaki gelişmelerden istifade edilerek yapıldı. Mirzâ Tâki Hân, bu ıslahatları daha ileri bir seviyeye taşıdı. Dârülfünun okulları aracılığıyla Avrupa medeniyetinin tanınmasını ve bir ölçüde benimsenmesini sağladı.² Onun ülkenin modernleşmesi yönünde attığı bu adımları, hiç şüphesiz çok önemlidir.

1. Emir Kebir Kimdir?

Mirzâ Tâki Hân, 1806'da Irak-ı Acem'de bulunan Arak şehrine bağlı Ferahan ilçesinin Hezave köyünde dünyaya geldi. Babası Kerbelâi Muhammed Gurban, Hezave'ye komşu Mehrabad köyünde ünlü Kâim-i Makâm ailesinden Mirzâ Bozorg adıyla herkesçe tanınan Mirzâ İsa'nın yanında önce aşçı, sonra baş aşçı ve ardından da kıdemli kâhya olarak çalıştı. Mirzâ Bozorg, Feth Ali Şah'ın Tebriz valisi ve reformcu veliaht şehzadesi Abbas Mirzâ'ya başvezir olunca Kerbelâi Gurban oğlunu da yanına alarak Mirzâ Bozorg'un çalışmanı olarak önce Tahran'a daha sonra ise Tebriz'e gitti. Çocukluğu Tebriz'de Kâim-i Makâm ailesinin yanında geçen Mirzâ Tâki'nin yeteneği, önceleri babasına yardım etmeye başladığı sıralarda Bozorg tarafından fark edildi. Bunun üzerine Bozorg onun kendi çocuklarıyla birlikte eğitim alma fırsatı verdi.³

Mirza Tâki Hân'ın başından iki evlilik geçti. İlk evliliği amcasının kızı Cancan Hanım ile ikinci evliliği Muhammed Şah'ın kızı ve Nasıreddin Şah'ın

¹ Gökhan Bolat, "Mirzâ Tâki Hân (Emir Kebir) ve Reformları (1848-1851)", *Belleten*, C; LXXVII/278, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 152; Rıza Kurtuluş, "Mirza Taki Han", *İslam Ansiklopedisi*, C; 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2014, s. 168; Ata Mohamed Tabriz, "İran Romanının Şekillenmesinde Siyasi ve Sosyal Düzenin Rolü (Kaçar ve Pehlevi Dönemi)", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt; 20, Sayı; 37, Bursa 2019, s. 807.

² Ali Erol, "İran İnkılabı'nın (1906 - 1911) Azerbaycan Edebiyatındaki Yansımaları Üzerine Bir İnceleme", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı; 34, Ankara 2012, s. 153.

³ Kurtuluş, a.g.e., s.168; Bolat, a.g.m., s.152; Yılmaz Karadeniz, "İran'da Kaçar Dönemi'nin Önemli İslahatçılarından Mirza Taki Han (Emir Kebir) ve İslahatlardaki Rolü", Mehmet Ali Beyhan (Ed.), *Tarih Boyunca Yenileşme Hareketleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014, s.153

kız kardeşi olan Melekzâde Hanım ile oldu. Mirzâ Tâki Hân'ın ilk eşinden üç, ikinci eşinden iki çocuğu vardı.⁴

Otuz veya otuz üç yaşlarında Abbas Mirza'nın yönetimi altında çalıştı. Bu sebeple Rusya'nın birçok şehirlerine gitme imkânı elde etti. Sonra da ona Azerbaycan Bakanlığı makamı verildi. Ardından Osmanlı Devleti'yle imzalanacak olan Erzurum Antlaşması (1823) görüşmeleri için görevlendirildi. Bu vazifesi nedeniyle dört yıl Osmanlı topraklarında bulundu.⁵ Osmanlı Devleti'nde bulunduğu yıllar, aynı zamanda Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinin hemen sonrasında tekabül ettiği için Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen reformları da yakından izleme imkânını yakaladı.⁶

Mirzâ Tâki Han, Nasıreddin Şah'ın atabeyi⁷ idi ve şahın tahta geçmesinde mühim rolü oldu. Bu yardımına karşılık şah onu "*Emir Kebir*" unvanıyla sadrazamlığa atadı. Sadrazam olduktan sonra birçok alanda yenilikler yapmaya başladı. Devlet görevlileri arasındaki yolsuzluklara karşı mücadele etmek, devlet gelir ve giderlerini gösteren düzenli bir bütçe hazırlamak, saray harcamalarını kısmak, saray görevlileri ve din adamlarına yapılan yüklü ödemeleri kesmek gibi önemli kararlara imza attı. Bunların yanında İran'ın dış ilişkilerinde de devlet yararına hizmetlerde bulundu. Yabancı elçilerin saraydaki nüfuzlarını azalttı ve ülkede casusluk faaliyetlerinin önüne geçmek için tedbirler aldı.⁸

Sadrazam, bağımsız bir siyaset izleyerek yabancı ülkelerin devlet işlerine müdahale etmelerine engel olmaya, onların ülkedeki bu tür faaliyetlerine karşı önlem almaya çalıştı. Yabancı ülkeler İran'daki hareketleri kısıtladığı için bu durumdan rahatsız oldular. Hal böyle olunca sadrazamın başına sorunlar açmaya çalıştılar.⁹ Emir-i Kebir, ülkedeki yabancı nüfuzuna karşı çıkınca İran'daki İngiliz görevlileri, durumu kendi lehlerine çevirmek için Şah'ı kışkırt-

⁴ Bolat, a.g.m., s.154

⁵ Abdolvahid Soofizadeh, "I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açısından Değerlendirilmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 54, Cilt: 32, Ankara 2013, s. 184; Tabriz, a.g.m., s.807

⁶ Bolat, a.g.m., s.155; Kurtuluş, a.g.e., s.168

⁷ Atabey ya da atabeg, Selçuklu Devleti'nde ve sonrasında bazı Türk devletlerinde şehzadeleri eğitip yetiştiren memurlara verilen unvandır.

⁸ Mikail Devebakan, "İran'ın Modernleşme ve Meşrutiyete Geçiş Sürecinde Önemli Bir Aktör: Mirza Malkum Han (1833-1908)", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2018, s.23

⁹ Yılmaz Karadeniz, "*İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*", Bakış Yayınları, İstanbul 2006, s.176-177

tlar. Bunun sonucunda sadrazam görevden uzaklaştırıldı. Bununla yetinmeyen İngilizler Şah'ı kışkırtarak sadrazamın 1852'de feci bir şekilde katledilmesini sağladılar.¹⁰

2.Emir Kebir'i Reform Hareketleri Yapmaya İten Sebepler

Safevi Devleti'nin yıkılmasından sonra İran coğrafyasında uzun bir süre otorite sağlanamamıştı. Kaçar Devleti'nin ilk hükümdarı Ağa Muhammed Şah (1795-1797) zamanında dahi iç siyasette kargaşa devam etmiş ve merkezi otorite bir türlü tesis edilememişti.

Kaçar Hanedanı Muzaffereddin Şah döneminde de (1896-1907) büyük sıkıntılar devam etti. Dış borçlar sebebiyle oluşan ekonomik sorunlar uzun süre halledilemedi. Bu borçlar nedeniyle batılı devletlere tanınan imtiyazlar sonucunda halkı ve aydınları susturma çabaları yönetime karşı güçlü bir muhalefetin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bunun yanı sıra 19. yüzyılda millî kaynakların sömürgeci devletler tarafından kullanılmasına izin verilmesi, işsizliğin artması, vergilerin ağırlaştırılması ve yoksulluğun artması gibi gelişmeler İran'da sosyal hayatı hayli olumsuz etkiledi.¹¹ Söz konusu sebeplerden dolayı baş gösteren huzursuzluk ortamı bazı yenileşme hareketlerinin gerçekleşmesini kaçınılmaz hale getirdi.

Mîrzâ Tâki Han, gün geçtikçe ülkesinin gerilemekte olduğunu görüyordu. O, bazı reformların bir an önce hayata geçirilmesinin zaruri olduğunu farkındaydı. Ülkedeki fakirlik, saraydaki karışıklık ve kanunsuzluk, liyakatli olmayan insanların devlet kademelerinde görevlendirilmesi, askeri alanda yetersizlik, eğitimdeki ciddiyetsizlik, ülkenin batılı devletler karşısında geri kalmışlığı gibi durumlara bir çare bulması gerekiyordu.¹² Onun İran'da düşündüğü modernleşme sürecine başlangıçta Abbas Mirzâ'nın gerçekleştirdiği reformlar ilham kaynağı oldu. Kaim-i Makâm ailesinin yanında yetiştiği sırada Tebriz'de Avrupai tarzda top döküm atölyeleri, barut ve tüfek yapımı fabrika-

¹⁰ Yılmaz Karadeniz ve Manizheh Sadri, "İran'da Yenileşme Hareketleri Kapsamında Darülfünun Medresesi'nin Kurulması," *Uluslararası Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu*, 05-07 Ekim 2012 Muş, s.1394; Karadeniz (2006), a.g.e., s.178; Karadeniz (2014), a.g.e., s.161

¹¹ Mohammed Reza Djalili ve Thierry Kellner, *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, (Çev: Reşat Uzman), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s.34-35; Erol, a.g.m., s.152

¹² Yılmaz Karadeniz, "II. Meşrutiyetin Ön Denemesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906)", *Bilgi*, Sayı: 47, 2008, s.204

ları, pamuk ve yün işleme tezgâhları açıldı. Avrupa'ya ilk öğrenciler de Tebriz'den gönderildi. Mirzâ Tâki, yapılan bu yeniliklere yakından tanık olmuş, açılan atölyeleri bizzat ziyaret etme fırsatı yakalamıştır.¹³

Avrupa-İran ticari ilişkilerinin yenileşme hareketlerine giden yolda önemli yeri vardır. Şah Abbas dönemiyle birlikte Avrupa ve İran arasında gidip gelen tüccarlar, Avrupa'nın İran'da tanınmasında mühim rol üstlendi.¹⁴ İranlı gençler ile yabancı ülke temsilcilerinin İran'a gelmesiyle gerçekleşen değişiklikler ve giderek gelişen ıslahat fikirleri, Sadrazam'ın teşebbüsüyle meyvelerini verdi. Kurulan Dârülfünun okulları aracılığıyla Avrupa medeniyet unsurlarının İran'a girmesi sağlandı.¹⁵ İran'ın modernleşme sürecine etkisi ve İran ekonomisine katkısından dolayı tüccarlara devlet eliyle birtakım muafiyetler getirildi. Ayrıca korunmalarına yönelik birtakım adımlar atıldı. Özellikle Kaçarlar döneminde tüccarlar sadece gümrük vergisi ödemeye yükümlülüğüne tâbilerdi. Mirzâ Tâki, Avrupa'da meydana gelen değişim ve gelişmelerin İran'da da uygulanması gerektiği kanaatine vararak bu yolda çalışmalara başladı.

Avrupa'ya ticaret maksadıyla giden İranlı tüccarlar, burada Avrupa düşüncesi ile tanışma fırsatı buldular. Bu gelişme batının sosyal, kültürel, teknik ve zihinsel birikiminin İran'a yansımaya önemli katkıda bulundu. Tüccarlara daha önce devlet eliyle verilen imtiyazlar geri alınıp yabancılara verilmişti. Bu durum ekonomik güçlerinden dolayı saygınlık elde etmiş olan tüccarlar ve onlara saygı duyan toplumda bir takım rahatsızlık uyandırdı. Özellikle devletin ithalatı ön planda tutması ve yerli üretimin zarara uğratılması söz konusu kesimde ciddi rahatsızlıklara sebep oldu. Dolayısıyla onlar reform taraftarı bir tutum sergileyerek Emir Kebir'e bu yolda destek oldular.¹⁶ Bu destek sadece esnaf ve tüccarlardan değil Avrupa'da eğitim gördükten sonra ülkelerine dönen kesimler tarafından da verildi. Öyle ki devletin kötü gidişatına çare arayabilecek ve çözüm üretecek kadroların yetiştirilmesi için Avrupa'ya gönderilen bu insanların bilinçli bir şekilde dönmeleri, Emir Kebir'in fikirlerinin şekillenmesinde etkili oldu. Nitekim bu aydın kesim, eğitimlerini tamamladıktan sonra kendilerinden beklenen siyasî ve yenilikçi düşüncelerle dönmüşlerdi.¹⁷

¹³ Bolat , a.g.m., s.157

¹⁴ Abdolvahid Soofizadeh, "Osmanlı ve İran meşrutiyeti karşılaştırması", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt; 7, Sayı; 35, Ankara 2014, s.289

¹⁵ Karadeniz (2008), a.g.m., s.195

¹⁶ Soofizadeh(2014), a.g.m., s.289

¹⁷ Karadeniz(2008), a.g.m., s.194

Mîrzâ Tâki Hân'ın çeşitli diplomatik misyonlarda görevler almış olması da fikir hareketlerini etkileyen faktörlerdendir. Henüz yirmi iki yaşındayken Rusya'nın Tahran büyükelçisi Griboyedov'un Tahran'da öldürülmesi neticesinde 1829'da St. Petersburg'a giderek özür heyeti içinde kâtip olarak görev yaptı. Ardından Rus çarı I. Nikola ile yapılan toplantıya katıldı. Bu toplantı sırasında yaklaşık on ay Tiflis, Moskova ve St. Petersburg'da bulundu. Söz konusu görevleri süresince çeşitli devlet, özel, teknik ve askeri okulları, bir silah deposunu, birkaç tiyatroyu, vagon fabrikasını, cam fabrikasını, darphaneyi, rasathaneyi, bazı bankaları, ticaret odası ve Rusya'daki devlet bürokrasisini anlamak için çeşitli temaslarda bulunmuştu. Onun reformlarında en çok etkisi olan görevi ise 1843-1847 yılları arasında Kaçar Devleti adına katıldığı Osmanlı-İran Sınır Tespit Komisyonu'ndaki vazifesidir. Yaklaşık 4 yıl Erzurum'da kalan Emir Kebir, burada yaptığı görüşmelerde İngiltere ve Rusya'nın İran'a yönelik politikalarındaki asıl niyetlerini görme imkânı buldu. Adı geçen iki ülkeye karşı ileride göstereceği tutumunda bu durum etkili olacaktı. Ayrıca Osmanlı topraklarında bulunduğu yıllarda orada gerçekleştirilen reformları da yakından izleme imkânı elde etti. Zira o yıllar Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinin hemen sonrasına denk gelmektedir. Osmanlı siyasi elit ve aydınları ile tanışma, Avrupalı devlet adamları ile yakın ilişkiler kurma, onlarla batılı hükümet sistemi üzerine sohbetlerde bulunma ve konu hakkında daha fazla bilgi edinme fırsatları buldu.¹⁸ Sonuçta bu görevleri yapacağı reformlarda ufkunu aydınlatan ve düşün dünyasını şekillendiren önemli faaliyetlerdendir.

Tebriz şehri İran'ı reforma götüren süreçte önemli bir yer tutmaktadır.¹⁹ Mîrzâ Tâki Hân'ın reform fikrinin oluşmasında bahsi geçen görevlerin yanı sıra yetiştiği ortamın, yani Tebriz'in kültürel atmosferi ve burada aldığı eğitimin rolü önemlidir. Bununla birlikte Tebriz, İran'ın batıya açılan kapısı olarak görülmektedir. Çünkü yüzlerce yıldır hem ticari hem de siyasi ve stratejik açıdan bulunduğu konum bu duruma zemin hazırlamaktadır. Ayrıca burası doğu-batı arasındaki en önemli ticaret merkezlerinden biridir. Bu sebeple Teb-

¹⁸ Yılmaz Karadeniz, "Kaçar Hanedanı (1795-1925)", *Basılmamış Doktora Tezi*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2004, s.179; Bolat, a.g.m., s.154-156

¹⁹ Feth Ali Şah döneminde (1797-1834) Tebriz, veliaht makamı haline getirilmişti. Abbas Mirza da 12 yıl boyunca Tebriz'de veliaht şehzade olarak görev yapmıştır. Onun veliaht olarak görev yapması da Tebriz'in fikri atmosferini geliştiren bir başka unsurdur. Çünkü Abbas Mirza, İran modernleşme hareketlerinin en önemli isimlerinden biridir. Bu dönemde Tebriz'de Avrupalı tarzda top döküm atölyeleri, tüfek yapımı, yün ve pamuk işleme ve barut yapımı tezgâhları açılmıştır ve Avrupa'ya ilk öğrenciler buradan gönderilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Bolat, a.g.m., s.157

riz'deki yöneticiler özellikle 19. yüzyıldan itibaren Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip eden Osmanlı Devleti ve Rusya'nın bölgedeki faaliyetlerinden olumlu yönde etkilendiler. Bunun sonucu olarak da İran'daki birçok yenilik hareketini gerçekleştirmek için Emir Kebir yanlısı bir tutum sergilediler. Emir Kebir'in uygulamak istediği reformlara uygun ortam sağlanması için çaba sarf ettiği bir dönemde aldığı bu destek ona güç kazandırdı.²⁰ Zira Tebriz halkı da bu yenileşme mücadelesinde ve meşrutiyetin ilan edilmesinde büyük gayretler gösterdi. Onlar ayrıca dış güçlerin kendi topraklarına müdahale etmelerine direnmişlerdi.²¹

Emir Kebir, İran'ın Avrupalı güçler karşısında güçsüzlüğünün ve çaresizliğinin farkındaydı. Bu durumun açık bir şekilde anlaşılmasına başlanmasıyla İran'da yenileşme hareketleri 19. yüzyılda hız kazandı. Özellikle yüzyılın sonunda İran ve Rusya arasında yaşanan savaş, bu çaresizliği net bir şekilde ortaya koymaktadır. İran, bu gelişmeler karşısında Rusya'nın rakipleri konumundaki İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşmaya çalıştı. Bu yakınlaşmayla, bir kez daha zayıflığını ve çaresizliğini net bir şekilde gördü. Yabancı devletler İran'a çıkarları için yaklaştılar, anlaşma şartlarını yerine getirmedikleri gibi ülkeyi bölmek isteyen dış güçlerle hareket eder ihanet de ettiler.²²

İran'daki ortam yenileşme hareketlerini başlatmak için çok uygundu. Kuzeyde Rusya etkiliydi ve doğal olarak bölgede yoğun bir kültürel alışveriş vardı. Güneyde ise İngiltere hâkim bir durumdaydı. Buna bağlı olarak da İngiliz elçiler ve tüccarlar ülkenin güneyinde faaliyet gösteriyorlardı. Dolayısıyla ülkenin güneyi İngiliz kültürü ile iç içeydi. Nasıreddin Şah da batıyı örnek alarak gelişmek gerektiğine inandığı için Emir Kebir'in ıslahatlarını destekledi.²³

Mîrzâ Tâki Hân, sadrazamlığa geldiği zaman ülkedeki manzara pek hoş değildi. Göreve başladığında iç isyanlar, hazinedeki sıkıntı ve mali karışıklıkla birlikte Muhammed Şah devrinde bazı yabancı ülkelere tanınmış imtiyazlarla karşılaştı.²⁴ Ülke ekonomik sıkıntılarla mücadele ediyordu. Devletin başına Muhammed Şah geçtiğinde (1834-1848) ülkede dış borçlar hayli fazlaydı ve

²⁰ Bolat, a.g.m., s.156

²¹ Gökhan Bolat, "Muhammed Ali Şah Döneminde İran'ın Siyasi Durumu (1907-1909)", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt; 8, S; 16, 2016, s.336-338

²² Karadeniz(2006), a.g.e., s.259-260

²³ Söfozadeh, *Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1795-1925)*, TTK Yayınları, Ankara 2020, s.102

²⁴ Karadeniz(2004), a.g.e., s.185

hazine neredeyse boştu. Ülkedeki gelir ve gider dengesizliği vardı. Bu şekilde borçlu olarak devralınan hazine Emir Kebir'in yönetimine verilmişti.²⁵ Bununla birlikte ülke bütçesi 1.000.000 tümenden eksik bir gelire sahipti. Eyaletlerden alınan vergiler ve diğer birçok vergi gönderilmiyordu. Bu da malî sıkıntının had safhada olduğunu gösterir. Bütün bunları gören sadrazam, ekonomik anlamda yenilikler yapılmasının gerekli olduğunu farkındaydı. O, bir taraftan güvendiği kişiler aracılığıyla yeni bir askerî düzen oluşturmaya ve hesapsız gelirleri olan saray görevlilerinin sayısını azaltmaya çalışırken, diğer taraftan da hazinenin israfını önlemek için uğraştı.²⁶

Sadrazam, İngiltere ve Fransa'nın askerî teşkilatını yakından takip ediyordu. Ülkesinin askerî sistemindeki eksikliği fark ederek bu alanda etkin bir ıslahat yapmanın gerekliliğini gördü. Nitekim o, Abbas Mirza zamanından beri ordunun içindeydi. Bu sayede ülkedeki askerî durumu yeterince analiz ettikten sonra tecrübelerini hayata geçirmek istedi. Sadrazam olarak göreve başladığında askerî teşkilatta önemli değişiklikler yapmaya koyuldu.²⁷

Bu yenilikçi devlet adamının İran'da başlatılan modernleşme hareketlerini ülkenin iç dinamiklerini dikkate alarak yapma düşüncesi bir nevi batı sistemini uygulama fikrine dönüştü. Nasreddin Şah döneminin (1848-1896) ikinci evresi olarak nitelendirilen bu süreçteki dönüşüm başta siyasal, toplumsal ve ekonomik olmak üzere bütün alanlara etki edecek bir programa dönüştürüldü. Batıyı model alma faaliyeti yenileşmenin ve gelişmenin ön koşulu oldu.²⁸ Bu süreçte batıdaki gelişmeler yenileşmede takip edilecek en temel model olarak görülmüştür denilebilir.

Emir Kebir'i reform hareketleri yapmaya iten sebepler ve doğal olarak İran'ı meşrutiyyete götüren süreçte, siyasi, iktisadi, kültürel ve sosyal birtakım gelişmeler büyük rol oynadı. Bu sebepleri Abdolvahid Soofizadeh şöyle özetlemiştir;

- 1) Rusya ve İngiltere'nin İran üzerindeki siyasi rekabetleri,
- 2) İngiltere ve Rusya'ya birtakım ekonomik imtiyazlar verilmesi,

²⁵ Soofizadeh, a.g.e., s.105

²⁶ Karadeniz(2004), a.g.e., s.185

²⁷ Karadeniz(2004), a.g.e., s.185; Soofizadeh, a.g.e., s.106

²⁸ Hatice Kılıç, "İran'ın Modernleşme Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Rolü (1848-1923)", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006, s.37-38

- 3) Tütün tekelinin İngiltere kontrolüne verilmesi,
- 4) Tütüne karşı dini ve sosyal muhalefet,
- 5) Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi,
- 6) Üniversitenin kurulması,
- 7) Batı'yla kurulan münasebetler neticesinde toplumun bir kısmında batı özentisinin giderek yaygınlık kazanması,
- 8) Ülkeye gizli sokulan meşrutiyet yanlısı gazete ve dergilerin topluma yenileşme düşüncesini aşılması,
- 9) Yönetimdeki israf,
- 10) Sadrazam Eynüddeve, Kaçar şehzadeleri ve feodal sınıfın halk üzerindeki zulmü ve toplumun buna karşı ayaklanması,
- 11) Rusya'nın 1905'te Japonya karşısında ağır bir yenilgi alması ve yenilmez olduğu düşünülen Rusya'nın bu yenilgisinin İran toplumunu umutlandırması,
- 12) Toplum taleplerinin dikkate alınmaması ve halkın Kaçar Hanedanı'na duyduğu nefret,
- 13) Halk tarafından sevilen idarecilere karşı baskı ve özellikle Nasıreddin Şah'ın öldürülmesinin halk üzerinde meydana getirdiği öfke,
- 14) Yönetimin meşrutiyetçilere karşı güçlü bir duruş sergileyememesi.²⁹

Gökhan BOLAT ise şöyle sıralamıştır;

- 1) Osmanlıda görülen Avrupalılaştırma hareketleri ve bu durumun İstanbul'da bulunan İran elçileri ile tüccarları tarafından takip edilmesi,
- 2) İran'ın Avrupa'ya gönderdiği öğrenciler ve kendi üniversite düzeyindeki okullarına getirdiği Avrupalı öğretmenlerin etkisi,
- 3) İran'da görev yapan büyükelçi ve konsolosların etkisi,
- 4) Avrupa ile İran arasında yapılan telgraf hattından dolayı İran aydınlarının Avrupa'da meydana gelen olaylardan haberdar olması,
- 5) İranlı aydınlar tarafından ülke içinde ve dışında çıkarılan gazete ve dergilerin etkisi,
- 6) Ülkedeki gizli cemiyetlerin faaliyetleri,
- 7) Yabancılar verilen imtiyazların halk ve ulema tarafından tepkiyle karşılanması,
- 8) Ülkedeki asayişin bozulması ve adaletsizliklerin artması,
- 9) Halkın ekonomik durumunun oldukça kötü durumda olması ve Kaçar Hanedanı'ndan memnun olmamaları.³⁰

²⁹ Soofizadeh(2014), a.g.m, s.292

3. Yenileşme Hareketlerinin Başlaması

Nasıreddin Şah'ın güvenini kazanmasıyla sadrazamlık makamına gelen Mîrzâ Tâkî Hân, derhal çalışmalarını başlatarak İran'da bir dizi yenilik faaliyetlerine girişti. Bu yolda başarılı olabilmek için ilk işi siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda toplum düzenini bozan durumlara el atıp, yapacağı yenilik faaliyetleri için zemin hazırlamak oldu.

İran tarihinde yaşanan iki olay reforma giden süreci tetikleyen ve meşrutiyet hareketlerinin ateşini fitilleyen en önemli meselelerdir. İlki Ayetullah Şirazi'nin 1890-1892 yılları arasında süreçte Tütün Yasağı hakkında fetva vermesidir. Söz konusu fetvanın ardından yenilikçi İranlı aydınlar, siyasi gelişmeler konusundaki düşüncelerini daha kararlı ve ısrarlı bir şekilde savunmaya başladılar.³¹ Tütün yasağı getirme yasası hem meşrutiyet devrimi için başarılı bir adım hem de İran tarihinde yönetimin aldığı karara karşı siyasi bir tepki olarak doğan ilk ciddi adım

Nasıreddin Şah, Avrupa seyahati sırasında İngilizlere devletin zararı olan bir tütün imtiyazı verdi. 1889-1890'da İngiltere'ye İran'daki tütün tekelinin verilmesine 'reji imtiyazı' veya 'tenbakû' adı verilir. Tütün imtiyazı anlaşması, on beş bölümden oluşmaktadır. Bu antlaşma, tamamen imtiyaz sahibinin çıkarlarına hizmet etmekteydi ve 1890'da elli yıl süreyle, yılda İran'a sadece 15.000 İngiliz lirası ödemek şartıyla verildi. İran tütününün tamamının İngilizlerin kontrolüne bırakılması anlamına gelen bu imtiyaza halk ve din adamları şiddetle karşı çıktı.³²

İkinci önemli olay ise yenilikçi bir hükümdar olan Nasıreddin Şah'ın öldürülmesidir.³³ Onun ardından başa geçen Muzafferuddin Şah'ın güçlü bir

³⁰ Bolat(2016), a.g.m., s.329

³¹ Kaan Dilek, "İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasî Gelişmeleri", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt; 2, Sayı; 1, 2007, s.53

³² Djalili ve Kellner, a.g.e., s.29-30; Karadeniz(2006), a.g.e., s.240-241

³³ Halkın saraya yürüyerek, İngiliz tüccar ve sermayedarlarına verilmiş olan imtiyazların kaldırılmasını istemeleri ve bu konuda artan baskı üzerine Nasıreddin Şah, İngilizlerle olan anlaşmayı iptal etmek zorunda kalmıştır. Bu durumdan hayli rahatsız olan İngiliz sermayedarlar İran'a, Şah ve sadrazam Mirza Ali Asgar Han aleyhine halkı kızdırmaya ve özgürlükçü hareketi desteklemeye yönelik çıkan yayınları sokmaya ve halkı galeyana getirmeye çalıştılar. Şah, her ne kadar dış neşriyatın ülkeye girişini yasaklamış ve yükselen sesleri kısmaya çalışmışsa da halkın tepkisini kıramamış ve 1895'de öldürülmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Karadeniz(2006), a.g.e., s.241

kişiliği yoktu. Nasıreddin Şah'ın öldürülmesinden sonra meydana gelen olaylarla da reform kaçınılmaz bir hal aldı.³⁴

Yenileşme hareketleri ve yöntemlerinin İran'da programlı olarak ve yoğun bir şekilde uygulanması Nasıreddin Şah dönemine (1848-1896) denk gelmektedir. Onun 19. yüzyılın ortalarında İran tahtında oturmuş olması, bunun en önemli sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir. Ayrıca bu yüzyıl doğu monarşilerinin batıdaki gelişmeleri doğrudan hissettiği bir dönemdir. Bir diğer önemli sebep, Şah'ın ülkedeki kötü durumun farkına vararak Emir Kebir ve Sipahsalar³⁵ gibi reform yanlısı devlet adamları ile bürokratların yaptıkları uyarıları dikkate almasıdır. Onun, İran'ın bağımsızlığı için ihtiyacı olan değişiklikleri ve dünyadaki rolünü kendisinden önceki yöneticilerden daha iyi anlamış olduğu açıktır. Bu sebeple İran'da, Avrupa'yı ve Avrupa'daki liberal hareketleri anlayan insan sayısı Nasıreddin Şah'ın iktidarlık yıllarında giderek arttı. Dolayısıyla durumun farkına varan aydın kişilerin yazılarının toplum üzerindeki etkileri dönemin anlaşılmasında önemli bir pay sahibidir.³⁶ Yani, reform hareketlerinin etkilerinin bir kısmı, kendisini yazı ve dildeki değişimlerle gösterdi. Aynı zamanda yazılan eserlerin bütünüyle basılabilmesi amaçlanmış ve bu sebeple matbaa kurulmuştur. Matbaanın İran'a getirilmesinin ardından da ülkede basın-yayın hayatının gelişimi ve gazetelerin çoğalması yenileşme hareketlerine hız kazandırmıştır.

Nasıreddin Şah'ın İran tahtına oturduğu yıl, Avrupa tarihinde "İslahatlar ve İnkılaplar Yılı" olarak geçer. Emir Kebir zamanında İran'da bazı ıslahatlar için ilk adımlar atıldı. Aydınlanma fikri, bu ıslahatların devamının gelmesiyle toplumun hemen her kesimine ulaştı. Buna bağlı olarak içtimai ve fikri alanlarda atılan adımların yetersiz olması İran'da konuşulmaya başlandı. Bilhassa Şah'ın Avrupa ziyaretleri sırasında yanında giden devlet adamlarının halk üzerindeki etkisi kısa sürede hissedildi. Bu durum, kısa sürede meşrutiyete olan eğilimi artırdı. İlk Avrupa ziyareti 1870'de, ikincisi 1878'de ve üçüncüsü 1889'da oldu. Şah, Avrupa gezilerinden sonra oradaki askeri ve teknik ilerlemeler karşısında epey geride kaldıklarını anladı.³⁷ Onun Avrupa seyahatlerine

³⁴ Dilek, a.g.m., s.54

³⁵ Nasıreddin Şah, Avrupa seferine çıkmadan önce Osmanlı devleti ile ilişkileri düzeltmek için 1868'de Hacı Mirza Hüseyin Han'ı elçilik göreviyle İstanbul'a göndermiş, Babiali ile on yıl çalıştıktan sonra Şah'ın Avrupa dönüşünde önce adliye ve savaş bakanı, daha sonra da "Sipahsalar" lakabıyla sadrazam olmuştu. Detaylı bilgi için bkz. Karadeniz(2006), a.g.e., s.238-239

³⁶ Akın Kiren, "Nasirüddin Şah Dönemi İran'ında (1848-1896) Modernleşme ve Meşrutiyet Araçlarından Biri Olarak Müzik", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt; 37, Sayı; 1, 2017, s.103

³⁷ Karadeniz(2006), a.g.e., s.190-191

Emir Kebir'in katkısı ise göz ardı edilmemelidir. Öyle ki bu yenilikçi devlet adamının ordu ve devlet dairelerindeki ıslahatları, 1852'de kurmuş olduğu Dâru'l-funûn vasıtasıyla yabancı öğretmenlerin getirilmesi ve Avrupa'ya tahsil için öğrenci gönderilmesi İran için bu yönde atılan önemli adımlardı. Bu gelişmeler, Nasıreddin Şah'ın Avrupa'yı daha yakından tanıma isteğini arttırdı. Şah bu sayede İran'da edebiyat, kültür ve sanat gibi alanlarda faaliyetlerin artmasına önem verdi.³⁸ Böylece o, İran'ı Avrupa'ya yönelterek bu yöndeki ıslahatları destekleyen ilk padişahtır denilebilir. Bütün bu gelişmeleri dikkate aldığımızda Nasıreddin Şah'ın İran'da batı tarzı reformları hayata geçiren ilk hükümdar olduğunu söyleyebiliriz.

1905 yılında Rusya'da yaşanan inkılâp da meşrutiyet yanlısı kişiler üzerinde büyük etki oluşturan gelişmelerden birisidir. Bu devrim, İran'da hemen etkisini gösterdi. Özellikle Kafkaslar üzerinden İran'a fikir akımlarının gelmesi ve yenilikçi aydın kesimin bu fikirlerden epey etkilenmesiyle yenileşme düşüncesinde yeni anlayışlar hız kazandı.³⁹ 19. yüzyıl boyunca yabancı devletlerin İran üzerinde giderek çoğalan baskıcı politikaları nedeniyle batı ile rekabet edebilmesi için İran'ın modernleşmeye ihtiyacı vardı. Bu doğrultuda Emir Kebir'in reform hareketlerine girişerek, ülkenin içinde bulunduğu durumu düzeltmek adına yapılan modernleşme çalışmalarına katkısı oldukça önemlidir.

4.REFORMLARI

4.1.Eğitim Alanında Reformlar

Eğitim, kurumsal alanda bir ülkenin modernleşme sürecinde en önemli unsurlardan biridir. İran'da yenileşme düşüncesinin gelişiminde eğitim kurumlarının önemli bir rolü olmuştur. Bu bağlamda İran'da Darü'l-Fünûn'un açılması eğitimle ilgili yapılan yenileşmelerin başında gelmektedir. Darü'l-Fünûn, Emir Kebir tarafından orduya subay ve bürokrasiye memur yetiştirmek amacıyla 1851 yılında kurulan ilk yüksek eğitim kurumudur. Okula on dört yaşındaki çocuklar sınavla alınmakta ve askeri veya sivil memur yetiştiren sınıflara yerleştirilmekteydi. Bu sınıflarda, jeoloji, tıp, matematik, Farsça, Arapça, İngilizce, Rusça, fizik ve

---

³⁸ Soner İşimtekin, "Nâsıru'd-din Şâh Kâçâr'ın Avrupa Seyahatleri ve İran Üzerindeki Sonuçları", *Nüşa (Şarkiyat Araştırmaları Dergisi)*, Sayı:31, Ankara 2010, s.176

³⁹ Dilek, a.g.m., s.55

coğrafya gibi dersler verildi. Sadrazam, 1849 yılında birkaç bin kişi kapasiteli bir de tiyatro alanı kurdurdu.⁴⁰

Darü'l-Fünûn, mühendis Mirza Rıza tarafından 1850'de inşa edildi. Başlangıçta piyade, süvari, tophane, mühendislik, eczacılık, tıp, cerrahi ve madencilik bölümlerine sahip olan okulda daha sonra tarih, coğrafya, tabiat, matematik ve Fransızca bölümleri de açıldı. Yabancı eğitimci olarak Captitain Zattie ve Carnota adında iki mühendis ile Dr. Jacob Eduard Polak adında bir eczacı vardı. Okulda Avrupa'da eğitim görmüş kişiler de görevlendirildi. Müfredatında ise piyade ve atlı birlikler için taktik eğitimi, topçu eğitimi, mühendislik, madencilik, tıp, eczacılık, kimya, jeoloji, Fransızca, İngilizce, Rusça, resim ve müzik dersleri yer almaktaydı. Darü'l-Fünûn'da 100 öğrenci yatılı olarak kalmaktaydı. Okul bünyesinde bir matbaa açıldı ve burada Avrupa'da yayımlanan kitapların Farsça tercümesi, ders kitapları ve Farsça yazılan diğer kitaplar basıldı. Açılışından sonraki ilk kırk yılda okuldan toplam 1100 öğrenci mezun oldu. 1858'de okulun mezunlarından 42'si eğitimde daha fazla ilerleyebilmek ve batının ileri tekniklerini öğrenebilmek amacıyla Avrupa'ya gönderildi. Dârü'l-Fünûn bünyesindeki ilk kız okulu ise 1865'te açıldı. Dârü'l-Fünûn'un adı 1934 yılında Tahran Üniversitesi olarak değiştirildi.⁴¹

Sadrazam tarafından bu okulun açılması İran'ın eğitim sisteminde bir dönüm noktası oldu. O, Rusya ve Osmanlı topraklarına yaptığı yolculuk ile oradaki teknik, sanayi ve askeri okulları görmüş, çeşitli akademik kurumlara ve okullara hayran kalmıştı. Ancak esas ilham kaynağı İstanbul'daki Darü'l-Fünûn'du. Böylece kendi ülkesinde de benzer nitelikte bir okulun kurulması gerektiği düşüncesiyle çalışmalara başladı. O, Darü'l-Fünûn'un kurulmasını sağlayarak nitelikli öğretmen kadrosu yetiştirmek, aydın bir sınıf oluşturmak, bu aydın kişiler sayesinde idari ve askeri reformların uygulanmasında devleti yetkin hale getirmek ve İran'ın Avrupa ile kuracağı ilişkilerde ortaya çıkabilecek olası yeni diplomatik sorunlarla baş edilebilmesini amaçladı.⁴²

Mîrzâ Tâki Han döneminde eğitim alanında önemli adımlar atıldığı bir gerçektir. Aynı zamanda yenileşme fikrinin halka empoze edilmesi amacıyla Ruzname-i Vekayi-i İttifakiye adıyla haftalık bir gazete çıkartıldı. Gazetenin ilk sayısında halkın ülkenin dahili ve harici meselelerinin farkında olmasının gerekliliği ve faydaları üzerinde duruldu. Diğer devletlerin gelişme ve ilerleme

⁴⁰ Kiren., a.g.m., s.105-108

⁴¹ Bolat(2013), a.g.m., s.169-170

⁴² Karadeniz(2014), a.g.e., s. 156; Karadeniz(2004), a.g.e., s.186

durumu ile İran'ın geri kalmışlığı mukayese yapıldı. Emir Kebir yönetiminde yayımlanmaya başlayan gazete, İran'da yapılacak yenilikler ile ülkenin temel ihtiyaçları ve sorunlarına dair halkı bilgilendirme ve bilinçlendirme amacı taşıyordu. Bunun yanı sıra tıp, coğrafya ve tarih gibi konularda da bilgiler içermekteydi. Gazetenin çıkartılmasında İngiliz gazeteci Edward Burgess görev aldı.⁴³ İran toplumunda meşrutiyetin tanıtılmasında gazetelerin mühim rolü olmuştu. Bu bağlamda Vaka-i İttifakiye, Süre İsrafil, Hablül Metin ve Ahter gibi gazeteler öne çıkmaktadır.⁴⁴

Emir Kebir'in sadrazamlığı bittikten sonra bile onun başlattığı reformlar Sipahsalar tarafından devam ettirildi. Bu yenileşme hareketleri, İran halkının gündelik yaşamında bazı gelişmelerin yaşanmasına sebep oldu. Diğer taraftan Emir Kebir döneminde gazetenin yaygınlaşmasıyla dilde sadeleşmeler görüldü. Dilde sadeleşmeyi savunanlara en iyi örnek, meşrutiyete verdiği destekle tanınan ve sade yazımın öncülerinden olan İranlı yazar ve şair Ali Ekber Dih-hudâ'dır. Yazdığı makalelere halk büyük bir ilgi gösterdi. Bunun yanı sıra, yazılı eserlerin yaygınlaşması ve dildeki sadeleşme, İran'da farklı yazım türlerinin ortaya çıkmasına ve yaygınlaşmasına da öncülük etti.⁴⁵

4.2. Askeri Alanda Reformlar

Askeri yenilikler konusunda batıdan alınacak askeri modeller üzerinde duruldu. Batılı devletlerin askeri teknolojideki üstünlükleri anlaşılmış ve İran ordu teknolojisinin geliştirilmesi gerektiği hususu kabul edilmişti. Ordunun güçlenmesi ve yenilenmesi gerekliliği yalnızca savunma alanında değil, aynı zamanda saldırı stratejisinin de gerekli olduğu görülmüştü.⁴⁶

Nasıreddin Şah döneminde 1858-1860 yılları arasında İran ordusunun durumu Cihangir Kaimakami'ye atıfta bulunularak şöyle açıklanmaktadır;

⁴³ Karadeniz(2004), a.g.e., s.186

⁴⁴ Hülya Özkan ve Mohammad Rigiderakhshan, "İran'da Basımın Doğuşu ve Gazeteler", *Erciyes İletişim Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, Kayseri 2019, s.978; Soofizadeh(2014), a.g.m., s.290; Karadeniz(2006), a.g.e., s.181; Kurtuluş, a.g.e., s.169; Karadeniz(2014), a.g.e., s.157; Karadeniz(2004), a.g.e., s.186

⁴⁵ Tabriz, a.g.m., s.807-808

⁴⁶ Yılmaz Karadeniz ve Manizheh Sadri, "Kaçar İdaresi Döneminde İran'da Askeri Alanda Yapılan İslahat Teşebbüsleri ve Sonuçları", Mehmet Ali Beyhan (Ed.), *Tarih Boyunca Yenileşme Hareketleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014, s.128-129

"Ordu düzenli süvari ve düzensiz süvari olmak üzere iki gruptan oluşmaktaydı. Düzenli süvari birliği saltanatın koruyuculuğunu yapardı. Düzensiz süvari birliği de iki gruptan oluşmaktaydı. Birinci grup serbest yaşamlarına devam eden fakat gerekli zamanlarda hızlı bir şekilde ordu sıralarında görevini üstlenebilen ve devletten maaş alan, ikinci grup ise gerekli zamanlarda gönüllü olarak orduya çağırılan ve sadece hizmet zamanı maaş alanlardan oluşuyordu."⁴⁷

Mîrzâ Tâki Hân, ordunun teknik bakımdan yenileştirilmesi gerektiğinin farkındaydı. İngiliz ve Fransız askeri uzmanlarının ordu üzerinde beklenen düzeyde olumlu etkisi olmadığını görünce Darü'l-Fünun vasıtasıyla Avusturya'dan uzmanların getirilmesine öncülük etti.⁴⁸ Böylece hem yabancı ülkelerin İran üzerindeki etkilerini azaltmak, hem de güçlü bir merkezî otorite kurmak amacıyla ordunun modernize edilerek batı standartlarına ulaşması sağlanacaktı.

Sadrazamın görevine devam etmesi halinde medresenin ismini 'Medrese-i Nizamiye' şeklinde değiştireceği tahmin edilmekteydi. Çünkü kurumun müfredatı ve nizamnamesine göre bu medrese öncelikle askeri reformlar yapmak için kurulmuştu. Maden ilmi dışında diğer bütün dersler, hatta tıp ve cerrahi dersleri de askeri eksikliklerin giderilmesi için konulmuştu.⁴⁹

Bir devletin ayakta kalabilmesi için ordusunun ve askeri teşkilatının sağlam olması gerekir. Nasıreddin Şah döneminde İran'ın yarı sömürge haline getirilmesinde askeri alanda devlete vurulan darbelerin etkisi büyüktür. Nitekim İngiltere ve Fransa'ya askeri ıslahatlar için gönderilen devlet adamları, mason localarının etkisinde kaldılar ve esas amaçlarından uzaklaştılar. İran'a döndüklerinde söz konusu ülkelerin çıkarlarını gözeterek kendi ülkeleri aleyhinde zararlı birtakım faaliyetlerde bulundular.⁵⁰

Emir Kebir, Abbas Mirza'nın Osmanlı Devleti'ndeki Nizam-ı Cedid ordusunun bir benzeri olarak kurulan nizam birliklerini bazı ıslahatlar yaparak yeniden düzenledi. Bu ıslahatlarda Avusturyalı uzmanlardan faydalanmayı

⁴⁷ Karadeniz ve Sadri(2014), a.g.e., s.139; Karadeniz(2014), a.g.e., s.157

⁴⁸ Karadeniz(2006), a.g.e., s.176-177

⁴⁹ Karadeniz ve Sadri(2012), a.g.m, s.1394

⁵⁰ Yılmaz Karadeniz, "İran'da Nasıreddin Şah ve Muzafferüddin Şah Dönemlerinde İngiltere ve Rusya'ya Verilen İmtiyazlar (1848-1906)", *Asia Minor Studies*, Cilt: 7 Sayı: 2, Kilis 2019, s. 232

planladı. Ancak Rus, İngiliz ve Fransızlara güvenmediğinden ıslahatlar için 1848-1849 yıllarında İtalyan devrimcilerine karşı *Sardinya Zaferi*'ni kazanan Avusturya'dan yardım alınması kararlaştırıldı. Askerî reformlar için hazırlanan ilk Avusturya heyeti Tahran'a doğru yola çıktı. Fakat bu sırada İran'daki siyasî hava Emir Kebir aleyhine dönmüş ve görevinden ayrılmıştı⁵¹

Onun döneminde mevcut askeri birlikler ıslah edildi, on altı alay kuruldu, her alay elli piyade bölüğünden ve her bölük bin kişiden oluşturulacak şekilde düzenlendi. Her bölükte bir alay komutanı, iki yaver, dört vekil ve dört onbaşı bulunacaktı. Süvari düzeni "deste" denilen on iki birlikten ve iki kısımdan oluşturuldu. Birinci kısım, padişah ve veliahdın korumalığı görevini üstlenen 400 süvariden meydana geliyordu. Her on süvari bir onbaşının emri altında ve her yüz süvari bir yüzbaşı emrinde bırakılmıştı. İkinci grupta "Süvari Hizmetçi Gurubu" veya "Rayiç Süvari Birliği" adını alan birlik vardı. Bu birlikte her 1.000 kişi sultanın emrindeydi. Aynı zamanda başa gelen her sultan iki vekil ve iki onbaşıya sahipti. 2.000 topçu, 200 zemburek⁵², birkaç bölük hızlı süvari Belucistan ve Kirman bölgesine ve birkaç bölük de sınırları korumak için sınırlara yerleştirildi.⁵³

Bu askeri düzen içerisinde İranlı Özel Hıristiyanlar Birliği ve kaçak Ruslardan oluşan birlikler de vardı. Yapılan düzenlemelerden sonra 1852'de orduda yeni bir sınıflama oluşturuldu. Bu sınıflamada İran ordusu on tümene ayrıldı. Her tümen dört ile on bir bölük arasında değişmekte, her bölükte bir tuğgeneral bulunmaktaydı. Her tümende bir muhabere bölüğü mevcuttu. Bütün askeri giderler için her sene bütçe belirlenmiş ve bu bütçe "Emir Leşker" denetimine verilmişti. Bir İngiliz büyükelçisinin raporuna göre, Emir-i Kebir'in ıslahat girişimlerinin ardından İran ordusunun sayısı 137.297 kişiye çıkmış, ordu bütçesi ise 1.680.000 tümene yani 735.758 İngiliz lirasına yükselmiştir.⁵⁴

Sadrazam, modern anlamda bir ordu kurmayı tasarladı. Bu bağlamda Medrese-i Nizam adıyla bir harp okulu açtı. Yabancı subay ve eğitimcilerin dürüst çalışmayacaklarını bildiği için Avrupalı devletlerin amaçlarına hizmet edecek aynı hataların tekrarlanmasını istemedi. Bu harp okulu ile gelecekte İran'ın yabancı danışmanlardan kurtulacağına inanmaktaydı. İran ordusunun

⁵¹ Bolat(2013), a.g.m., s.168

⁵² Peşpeşe büyük oklar atan zemberekli bir aleti kullanan askeri görevliye verilen addır.

⁵³ Karadeniz ve Sadri(2014), a.g.e., s.140

⁵⁴ Karadeniz ve Sadri(2014), a.g.e., s.140

eğitimi için tarafsız ülkelerin askeri uzmanlarından faydalanmayı uygun buldu.⁵⁵

Orduda yeni kurallar kabul edildi. Örneğin asker elbiselerinde yeniliğe gidildi. İşe Avusturya modeli sıkı pantolon ve pamuklu giysiye geçişle başlandı. Yine sırma ve tel işleme konusunda Avustralya örnek alındı. Aslan ve güneş simgeli düğmeler bu dönemde gelenekselleşmeye ve kullanılmaya başlandı. İlk başlarda bu düğmeler İngiltere'den ithal edilmişse de daha sonra İran'da da üretilmeye başlandı. Sadrazam, her yıl 50.000 takımın Tahran ve İsfahan'da dikilmesini emretti. Bu durum memleketin gelişmesine ve halkın refahının artmasına da katkıda bulundu.

O, İran ordusunun yetersizliğinin farkına vararak teknik ve bilgi bakımından ıslahı için büyük çabalar sarf etti. İngiliz ve Fransız askeri uzmanların faydalı olmadıklarına, bunların sadece kendi menfaatleri doğrultusunda hareket ettiklerine inanarak daha sistemli çalışmalara yöneldi. Sadrazamın ıslahat çabaları sadece askeri ve hariciye konularından ibaret olmamıştı. Aynı zamanda topyekûn bir kalkınmayı düşünerek kültürel, ekonomik ve içtimai alanlarda da yeni bilgilerden faydalanmak için Avrupa'ya öğrenci göndermiş, batılı uzmanların da İran'a gelmesini sağlamıştı.⁵⁶

4.3.Sağlık Alanında Yapılan Reformlar

Sadrazam, göreve başladıktan sonra halk sağlığı konusunda çeşitli uygulamalar başlattı. Bunlardan birisi çiçek hastalığına karşı alınan tedbirlerdir. O, çiçek hastalığına karşı başlattığı mücadelede halkın aşılmasını zorunlu tuttu ve aşı yaptırmayanlara 5 tûmen para ceza verilmesi kuralını getirdi.⁵⁷ Çiçek ve veba hastalıklarından korunmak ve bunları önlemek amacıyla 1881'de Dârü'l-Fünûn'a bağlı "Meclis-i Hıfzı's-sıhha" ismiyle bir dernek kurulmasını sağladı. Üyeleri İranlı ve yabancı doktorlardan oluşuyordu. Dernek, ülkenin sağlık koşullarının iyileştirilmesi için raporlar hazırladı ve hükümeti bu hususta bilgilendirdi. İlk toplantılarında söz konusu hastalıklardan veba üzerinde durularak bu hastalığın Irak'ta yayılmasının sebebi üzerinde tartışıldı. Bu hastalığın İran'a sıçramaması için Buşehr limanı karantinaya alınarak doktorlardan bazıları batı

⁵⁵ Karadeniz ve Sadri(2012), a.g.m., s.1395

⁵⁶ Karadeniz ve Sadri(2012), a.g.m., s.1395

⁵⁷ Bolat(2013), a.g.m., s.170

sınırma ve güneydeki limanlara gönderildi. Dernek ayrıca hastalıklarla nasıl mücadele edilmesi gerektiğine dair halka broşürler dağıttı.⁵⁸

Sağlık alanında modernleşmeye büyük önem veren Emir Kebir, Darü'l-Fünun bünyesinde İran'ın ilk modern tıp merkezi olan Sağlık Akademisi'ni kurdu. Kuruluş amacı askeri alanda ve tıp alanında Avrupa düzeyinde eğitim vermektir. Klinik eğitim bu merkezin önemli çalışma alanlarından birini oluşturdu. Mirza Tâki, Sağlık Akademisi'nin dışında tıp öğrencilerinin yetiştirilmesi için Tahran'da bir de Devlet Hastanesi (Merîzhâne-yi Devletî) yaptırdı. Ölümünden sonra burası Avrupa tarzında tıp eğitiminin yapıldığı, İran tıp literatürünün oluştuğu ve halk sağlığı alanında ileri seviyede çalışmalar yapıldığı bir merkez haline geldi. Ayrıca burada yabancı doktorlar da görev aldı. Bu doktorlar çeşitli eserler de yayımladılar. Bunlar arasında İran'da Halk Sağlığı Bilim Dalı'nın kurucusu olan Alman bilim adamı Johanne L. Schlimmer tarafından 1875'te yayımlanan *Terminologie medico-pharmaceutique et anthropologique Français- Persane* adlı çalışma da yer almaktadır.⁵⁹

4.4.Mali Alanda

Emir Kebir, sadrazamlık görevine başladığında ülkedeki ekonomik durum oldukça kötüydü. Ardi arkası kesilmeyen isyanlar, saray çalışanlarının menfaatçi tavırları, yabancı ülkelere verilen imtiyazlar ve dış borçlanmalar, ülkeyi derinden sarsmıştı. Sadrazam Nasıreddin Şah'a gönderdiği bir mektupta ülkenin mali durumun kötülüğünü şöyle anlatmıştır:

*“Devletin durumu kötüdür. İşyerlerinde işverenlerin bildirdiğine göre hiç kimse çalışmak istememektedir. Ayrıca duyduğuma göre Nizamiye Medresesi'nde ve Serbazhane'de (Ordu) hiçbir iş yapılmamaktadır. Sebebi malumdur: parasızlık”.*⁶⁰

Durum böyle olunca sadrazam bu konuda sert tedbirler alma gereği duydu. Dengeli bir devlet bütçesi oluşturmak için bir komisyon kurmakla işe başlayan Emir Kebir'in en dikkat çeken uygulaması Şah'ın harcamalarının

⁵⁸ Manizheh Sadri, “Kaçar Hanedanı Döneminde İran'da Eğitim-Öğretim Faaliyetlerinin Değişmesi ve Yeni Okulların Açılışı”, *Belleten*, Cilt; 77, Sayı; 279, TTK Yayınları, Ankara 2013, s.660

⁵⁹ Bolat(2013), a.g.m., s.171

⁶⁰ Karadeniz(2004), a.g.e., s.185

kısıtlanmasıdır. Yine Nasireddin Şah'a yazdığı bir mektubunda şöyle demektedir; "*Bunu sizin selametiniz için yaptım yoksa tüm para size aittir.*"⁶¹

Memur maaşlarını yarıya düşürmekle işe devam eden sadrazam, eyaletlerden ve aşiret reislerinden vadesi geçmiş alacakların tahsis edilmesini sağladı. Devlet kademelerinde çalışanların mesai düzeni tekrar gözden geçirildi. Maaşların ehline ve çalışma derecesine göre tekrar düzenlenmesine önem verilerek rüşvetin de önüne geçildi.⁶² Gümrük gelirlerinin merkezi hükümetçe toplanmasını sağladı. Öte yandan İran sanayisi, ithal edilen mallar karşısında rekabet edecek güçte değildi. Bu durum üretimin durmasına ve işsizliğin artmasına sebep oluyordu. Sadrazam durumu fark ettiğinde devlet gelirinin artırılması amacıyla öncelikle daha fazla üretim için teşvik edici çalışmalar yaptı. Tahran'da Bazar-ı Emir olarak bilinen yeni bir çarşı ile iplik, şeker, fırın, seramik, çuha ve ipek üretimi yapan fabrikaların devlet himayesinde kurulmasını sağladı. Yine bu doğrultuda üretimde daha çok ilerlemek için modern teknikleri öğrenmeleri amacıyla bazı uzman grupları İstanbul'a, bazılarını ise Moskova ve St. Petersburg'a (kâğıt üretimi, cam bardak imalatı, demir döküm, şeker rafine, kesme şeker, marangozluk ve tekerlek yapımı gibi çeşitli endüstriyel teknikleri öğrenmek için) gönderdi.⁶³

Devlet hizmetinde çok az çalışmış ya da hiç çalışmamış olan kişilerin hak etmedikleri halde aldıkları emekli maaşlarının miktarını azalttı. Bu sayede ülke için önemli gelir kaynaklarından biri olan Hazar kıyılarında yapılan balıkçılık Rusya'nın tekelinden çıktı ve İranlılar da bundan pay aldı. Ülkede kullanılmayan ve üretim yapılmayan arazileri tarıma uygun hale getirdi. Bu arazilerde üretilen ürünlerden alınan vergilerin ödenmesini kolaylaştırdı. 1851'de alınan bir kararla ülkedeki altın ve gümüşün yurtdışına çıkarılmasını engelleyen yasalar hazırlandı. Emir Kebir, Huzistan'da şeker pancarı üretimi için yatırımlar yaptı. Buraya Basra Körfezi'ne yakınlığından dolayı büyük önem verdi. Bununla birlikte Kerha Nehri üzerine Nasırı Barajı'nı yaptırdığı bilinmektedir. Tahran ve Urmiye civarında Amerikan Pamuğu kalitesinde pamuk

⁶¹ Karadeniz(2004), a.g.e., s.185; Muhammed Şah döneminde yıllık 60000 tümen olan Şah'ın kişisel bütçesi (pul-i cep), Emir Kebir tarafından 10000-15000 tümen'e düşürülmüştür. Bkz. Bolat(2013), a.g.m., s.166

⁶² Karadeniz(2004), a.g.e., s.187; Seda Çolakoğlu, "Nasrüdün Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı", *Yayılanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019, s.17-18

⁶³ Çolakoğlu, a.g.e., s.17-18; Bolat(2013), a.g.m., s.166

üretimini başlattı.⁶⁴ Bütün bu gelişmeler, başta İngiltere ve Rusya olmak üzere yabancı ülkelerin tüccarlarının tepkisine yol açtı.⁶⁵ Öyle ki sadrazama tavrı alan bu ülkeler İran'ı sömürmeye alışmışlardı.

5.Katli

Sadrazamın ülkesi için yaptığı yenilikler sömürgeci ülkelerin (özellikle Rusya ve İngiltere) çıkarlarına ters düştü. Bu ülkeler, karşılarında zayıf ve geri kalmış bir İran görmek istiyorlardı. Öte yandan Nasıreddin Şah'ın annesi Mehd-i Ulya Hanım Mirza Tâki Han'ın varlığından rahatsızlık duyarak onu ortadan kaldırmak isteyen birisiydi. Saraydaki otoritesi sarsıldığı için doğal olarak sadrazamın varlığından rahatsızlık duyuyordu. Mehd-i Ulya'nın ve yabancı ülkelerin sadrazamın aleyhine devlet ileri gelenlerini ve Şah'ı kışkırtmaları sonucunda (Rusya'ya yardım ettiği, ülkesine ihanet ettiği ve tahtı ele geçirmek istediği yönünde) sadrazama karşı düşmanca duygular beslenmeye başlandı.⁶⁶ Burada yenileşme hareketlerine karşı çıkan ulemanın etkisi de göz ardı edilmemelidir. Nitekim İran ulemasına göre batıdan alınan yeni fikirler, batının İslâm toplumları üzerine yaptığı sömürünün devam etmesi için kullanılıyordu. Bu fikirler, batı kültürü esasları ve şartları üzerine şekillenmiş düşüncelerdi. Dolayısıyla kabul edilemezdi.⁶⁷

Mirzâ Tâki Hân hem bir vezir hem gazete idarecisi hem de dışişleri bakanıydı. Sorumluluğu oldukça fazlaydı. Devlet işleri ve ülkesinin refahı için uğraşırken aynı zamanda kendisine türlü iftiralar atıp şantaj yaparak Şah'ın gözünde küçük düşürmeye çalışan kişilerle de uğraşmak zorunda kaldı.⁶⁸

Nasıreddin Şah tüm bu gelişmelerden ve kışkırtmalardan etkilenerek sadrazamını görevden aldı. Fakat ordu komutanlığı görevine dokunmadı. Şah, Emir Kebir'e yazdığı mektupta kararını şöyle dile getirmiştir:

“Sadrazamlık işi çok fazla zahmet gerektirdiği ve bunlar sizi ziyadesiyle yorduğu için sizi bu işten muaf tutuyoruz. (Ancak) Ordu komutanlığı görevinize tam bir güven içinde devam ediniz.

⁶⁴ Bolat(2013), a.g.m., s.166-167

⁶⁵ Karadeniz(2004), a.g.e., s.187

⁶⁶ Soofizadeh, a.g.e., s.108-109; Bolat(2013), a.g.m., s.174; Karadeniz(2004), a.g.e., s.181-182

⁶⁷ Karadeniz, a.g.m., s.197

⁶⁸ Soofizadeh, a.g.e., s.109

*(Size) bir kılıç kabzası ve tüm ordu üzerindeki yetkilerinizin alameti olarak bir nişane gönderdik.*⁶⁹

Şah, Emir Kebir'i görevden aldıktan sonra yerine Mirza Ağahan Nuri'yi veziri olarak atadı. Bunda Ağahan Nuri ve Şah'ın annesinin iş birliği yapmaları ve kurdukları tuzak çok etkili olmuştu. Ağahan Nuri, Emir Kebir'in en büyük düşmanı idi. Onun yerine geçmek istiyordu. Zaten Emir Kebir görevden alınırsa yerine geçme ihtimali en yüksek kişi oydu.⁷⁰

Rusların Emir Kebir yanlısı bir tutum sergilediğini gören Şah⁷¹, onu vali olarak Kaşan'a sürgüne gönderdi. Onun tekrar sadrazamlığa gelme ihtimalinin ortadan kalkmasını isteyenler Şah'ı onu öldürtmesi konusunda ikna ettiler. Şah bir yandan onu tekrar veziri yapmak için fırsat kolluyordu, fakat baskılara dayanamayarak eski sadrazamının ölüm fermanını imzaladı. Mirza Tâki Han, Kaşan'da bir Fin hamamında Şah'ın gönderdiği Ferrahbaşı⁷² ve adamları tarafından 1852'de katledildi.⁷³

Sonuç

İran'da 18. yüzyıldan itibaren başlayan kapsamlı modernleşme girişimleri, Osmanlı modernleşmesinden önemli ölçüde etkilenen Nasıreddin Şah döneminin (1848-1896) ünlü sadrazamı Mîrzâ Tâki Hân, bilinen adıyla Emir Kebir öncülüğünde gerçekleşmiştir. Devlette eğitim, ekonomi, sağlık ve askeri alanlarda çeşitli reformlar yapılırken, onun üzerinde en çok durduğu konulardan en önemlisi güçlü bir merkezî yönetimin kurulması olmuştur. 18. yüzyıldan itibaren başlayan bu reform süreci, aydın tabaka ile ulemanın çıkarlarını karşı karşıya getirmiş ve çatışmaların çıkmasına sebep olmuştur. Öyle ki bu çıkar çatışması sadrazam Emir Kebir'in katline ve ondan sonraki sadrazamın da azline neden oldu.

Nasıreddin Şah'ın elli yıllık saltanatı döneminde, dış siyasî mücadeleler neticesinde alınan yenilgiler ve yabancı ülkelerin İran üzerindeki hedeflerinden kaynaklanan kaygılar devleti zor duruma düşürmüştür. Fakat idaredeki

⁶⁹ Bolat(2013), a.g.m., s.175

⁷⁰ Soofizadeh, a.g.e., s.109

⁷¹ Bunun sebebi, Rusların göreve yeni gelen Ağahan Nuri'nin İngiltere yanlısı bir tutum sergilemesidir. Bu durum Rusya'nın çıkarlarına ters düştüğü için doğal olarak Emir Kebir'i korumaya çalıştılar. Bkz. Soofizadeh, a.g.e., s.109

⁷² Başçavuş düzeyinde askeri bir görevli.

⁷³ Kurtuluş, a.g.e., s.169; Soofizadeh, a.g.e., s.109; Bolat(2013), a.g.m., s.175

bütün olumsuzluklara rağmen ıslahat teşebbüslerine girişilerek ülkenin durumu düzeltilmeye çalışılmıştır. Bu dönemin başlarında sadrazam olarak görevde bulunan Mîrzâ Tâki Hân'ın isabetli teşhisleri ve aksaklıkları düzeltme gayretleri bazı saray mensuplarının menfaatlerine zarar veriyordu. Bu şahıslar, çıkarlarına ters düştüğünden sadrazamın faaliyetlerini engellemeye çalıştılar. Dürüst bir devlet adamı olarak bilinen Emir Kebir, Kaçar Hanedanlığına hizmet etmeye başladıktan sonra hızlı bir şekilde yükselmişti. Bu durum, diğer devlet adamlarından birçoğunun kinini kendisi üzerine çekmesine sebep oldu. Özellikle mali alanda yaptığı reformlarla çok sayıda düşman kazanmıştır. Sonuçta reformları daha birinci yılını doldurmadan aleyhindeki propagandalar yoğunlaşmıştı.

Feth Ali Şah'ın oğlu Abbas Mîrzâ ile başlayan reform süreci Emir Kebir'in 1848-1851 yılları arası sadrazamlık yaptığı dönemde daha geniş bir alana yayıldı. Mîrzâ Tâki Han'ı reform yapmaya iten birçok sebep vardı. Sadrazamın Avrupai tarzda yapılan yenilikleri gerek görerek gerekse duyarak bunları ülkesinde de gerçekleştirmeye çalışması, bu yeniliklere tanık olduğu için bunların kendisine ilham kaynağı olması, İran ve Avrupa arasındaki ticarete gidip gelen tüccarların İran'a döndüklerinde getirdikleri ıslahat fikirleri, Avrupa'ya giderek oradaki medeniyet unsurları ile tanışan öğrencilerin ve tüccarların Mîrzâ Tâki Hân'a yenileşme alanında destek olmaları bu sebeplerden en önemlileridir. Öte yandan kendisinin çeşitli diplomatik misyonlar da aldığı görevler vesilesiyle Osmanlı Devleti'nde ve Avrupa'da gerçekleşen reform hareketlerini yakından izleme imkânı elde etmesi, bahsi geçen diplomatik görevlerinde siyasi elitlerle, aydınlarla ve Avrupalı devlet adamları ile tanışma fırsatı bularak ilişkiler kurması düşünce dünyasını etkileyen gelişmelerdi.

Ülkenin içinde bulunduğu kötü durum ise yenileşmenin kaçınılmaz olduğunun göstergesi idi. Dış güçler karşısında İran'ın çaresiz ve zayıf durumda bulunması, İran'ın yenileşme hareketlerini başlatmak için çok uygun bir coğrafi konumda bulunması, ülke içindeki iç isyanlar, ekonomideki sıkıntı, hazinedeki boşluk ve dış borçlar, askeri alanda dış güçlerle mücadele edecek ordunun eksikliği ve askeri sistemi zayıflığı bu kötü durumun kanıtıdır.

Bu dönemde başlayan yenilik hareketleri askeri, mali, bürokratik, eğitim, sosyal, sağlık, sanayileşme, gazete çıkarılması gibi geniş bir alana yayıldı. Emir Kebir'in bu azmi, çıkarlarına ters düşen dış güçleri, birtakım din ve devlet adamlarını ve Nasıreddin Şah'ın annesini oldukça rahatsız etti. Sadrazamın giderek güç elde ettiğini gördükleri için planlar yapıp iftiralar atarak Nasired-

din Şah'ın onu görevden almasına ve daha sonra katlettiğine sebep oldular. Emir Kebir katledildi fakat artık halka yenileşme ve modern dünyaya ayak uydurma ülküsünü çoktan aşlamıştı. Onun bu gayretleri biraz ilerde İran'ı meşrutiyete götürecektir olan temel dayanaklardan en önemlisi olmuştur.

Kaynaklar

BOLAT, Gökhan, "Mîrzâ Tâki Hân (Emîr Kebîr) ve Reformları (1848-1851)", *Belleten*, C;LXXVII/278, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

BOLAT, Gökhan, "Muhammed Ali Şah Döneminde İran'ın Siyasi Durumu (1907-1909)", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt;8, Sayı;16, 2016, ss.327-350.

Çolakoğlu, Seda, *Nasrüddin Şah Dönemi (1848-1896) ve Tütün İmtiyazı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019.

Devebakan, Mikail, *İran'ın Modernleşme ve Meşrutiyete Geçiş Sürecinde Önemli Bir Aktör: Mirza Malkum Han (1833-1908)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

DİLEK, Kaan, "İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasî Gelişmeleri", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt;2, Sayı;1, 2007, ss.49-68.

DJALİLİ, Mohammed Reza ve KELLNER, Thierry, *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*. (Uzmen, R. Çev.), İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2011.

EROL, Ali, "İran İnkılâbı'nın (1906 - 1911) Azerbaycan Edebiyatındaki Yansımaları Üzerine Bir İnceleme", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı;34, 2012, ss.147-162.

İŞİMTEKİN, Soner, (2010). "Nâsıru'd-din Şâh Kâçâr'ın Avrupa Seyahatleri ve İran Üzerindeki Sonuçları", *Nüşa (Şarkiyat Araştırmaları Dergisi)*, Sayı:31, Ankara 2010, ss.173-190.

KARADENİZ, Yılmaz, ve SADRİ, Manizheh, "İran'da Yenileşme Hareketleri Kapsamında Darülfünun Medresesi'nin Kurulması," *Uluslararası Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu*, 05-07 Ekim 2012 Muş.

KARADENİZ, Yılmaz, ve SADRI, Manizheh. (2014). Kaçar İdaresi Döneminde İran'da Askeri Alanda Yapılan İslahat Teşebbüsleri ve Sonuçları, Mehmet Ali Beyhan (Ed.), *Tarih Boyunca Yenileşme Hareketleri*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2014.

KARADENİZ, Yılmaz, "II. Meşrutiyetin Ön Denemesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906)", *Bilgi*, Sayı:47, 2008, ss.193-214.

KARADENİZ, Yılmaz, "İran'da Kaçar Dönemi'nin Önemli İslahatçılarından Mirza Taki Han (Emir Kebir) ve İslahatlardaki Rolü", Mehmet Ali Beyhan (Ed.), *Tarih Boyunca Yenileşme Hareketleri*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2014.

KARADENİZ, Yılmaz, "İran'da Nasırüddin Şah ve Muzafferüddin Şah Dönemlerinde İngiltere ve Rusya'ya Verilen İmtiyazlar (1848-1906)", *Asia Minor Studies*, Cilt, 7 Sayı 2, 2019, ss.231-243.

KARADENİZ, Yılmaz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, İstanbul, Bakış Yayınları, 2006.

KARADENİZ, Yılmaz, *Kaçar Hanedanı (1795-1925)*. Yayınlanmamış Doktora Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2004.

KILIÇ, Hatice, *İran'ın Modernleşme Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Rolü (1848-1923)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.

KİREN, Akın, "Nasirüddin Şah Dönemi İranı'nda (1848-1896) Modernleşme ve Meşrutiyet Araçlarından Biri Olarak Müzik", İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, Cilt:37, 2017, Sayı:1, ss. 101-118.

KURTULUŞ, Rıza, "Mirza Takî Han", *İslam Ansiklopedisi*, C:30, Ankara Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.

ÖZKAN, Hülya, ve RİGİDERAKHSHAN, Mohamamad, "İran'da Basımın Doğuşu ve Gazeteler", Erciyes İletişim Dergisi, Cilt:6, Sayı:2, 2019, Kayseri, ss.975-992.

SADRI, Manizheh, "Kaçar Hanedanı Döneminde İran'da Eğitim-Öğretim Faaliyetlerinin Değişmesi ve Yeni Okulların Açılışı", *Belleter*, Cilt:77, Sayı:279, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

SOOFİZADEH, Abdolvahid, “I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açıdan Değerlendirilmesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı:54, Cilt:32, 2013, Ankara, ss.183-194.

SOOFİZADEH, Abdolvahid, “Osmanlı ve İran Meşrutiyeti Karşılaştırması” , *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt;7, Sayı;35, 2014, Ankara, ss.286-296.

TABRİZ, Ata Mohamed, “İran Romanının Şekillenmesinde Siyasi ve Sosyal Düzenin Rolü (Kaçar ve Pehlevi Dönemi)”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt;20, Sayı;37, Bursa 2019, ss.803-834.